

реализации как краткосрочных, так и долгосрочных целей экономического роста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Цехла С. Ю. Основные экономические проблемы санаторно-курортного комплекса Крыма / С. Ю. Цехла // Экономика Крыма. – 2006. – № 17. – С. 107–110.
2. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу / Л. П. Дядечко. – Центр учб. л-ри, 2007. – 224 с.
3. Чорненька Н. В. Організація туристичної індустрії / Н. В. Чорненька. – К. : АТАКА, 2009. – 392 с.
4. Томаневич Л. Про побудову організаційно-управлінської моделі в сфері туристично-рекреаційної діяльності в Україні / Л. Томаневич // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – 2005. – Ч. 1. – С. 221–231.

УДК (334.735-044.922):33.012.23

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕТАПІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В ЕКОНОМІКУ РИНКОВОГО ТИПУ

**П. Ю. Балабан, кандидат економічних наук;
А. М. Соколова, кандидат економічних наук**

В умовах глобалізації процеси ринкової трансформації економіки України зумовили потребу ґрунтовних перетворень у всіх секторах її діяльності. Система споживчої кооперації не існує ізольовано від національної економіки, а слідує і розвивається відповідно до конкретного суспільно-економічного устрою держави.

У результаті побудови ринково орієнтованих суспільних відносин кардинально змінилися роль, соціальна значимість і пріоритети в діяльності кооперативних підприємств і організацій.

Ідеологія, історія, тенденції розвитку споживчої кооперації України, теоретичні та практичні аспекти діяльності розглядаються у наукових працях зарубіжних і вітчизняних дослідників, зокрема І. Витановича, Ш. Жіда, М. Зібера, С. Маслова, Р. Оуена, Ф.-В. Райффайзена, М. Туган-Барановського, А. Чаянова, Г. Шульце-Деліча. Широке коло питань еволюції та розвитку споживчої кооперації в нових умовах господарювання досліджували В. Апопій, І. Артеменко, С. Бабенко, П. Балабан, С. Гелей, А. Пантелеймоненко, С. Семів

та ін., проте однозначної думки стосовно етапів трансформаційних перетворень системи немає, що вимагає систематизації, узагальнення та додаткових досліджень.

Метою дослідження є теоретичні узагальнення та обґрунтування етапів трансформаційних перетворень системи споживчої кооперації після розпаду Радянського Союзу, що були спричинені переходом країни до ринкової економіки.

Завданням дослідження є аналіз трансформаційних процесів, що відбуваються в системі споживчої кооперації в економіці ринкового типу.

В останнє десятиріччя ХХ ст. Україна увійшла як незалежна суверенна держава, взявши курс на перехід від планово-адміністративної системи економіки до ринкових відносин і трансформації економічної системи. У «Сучасному тлумачному словнику української мови» термін «трансформація» визначається як «перетворення виду, форми тощо чого-небудь» [15, с. 703]. З погляду економіки, у найпоширенішому розумінні даний термін застосовується «для опису процесу переходу

від централізованої планової економіки до відкритої ринкової» [2, с. 87]. За висновком С. Г. Бабенка, трансформація «передбачає лібералізацію цін та торгівлі, усунення контролю з боку держави», адаптування законодавчої бази до відкритого ринку, трансформацію відносин власності, форм і методів управління, поглиблення міжнародної співпраці та ін. [там само].

В умовах глобалізації світової економіки основними ознаками трансформаційних перетворень є посилення взаємодії економік різних країн, зростання цілісності та єдності світового господарства, що базується на відкритості національних ринків, поглибленні міжнародного поділу та кооперації праці [3]. Наявність кооперативів, які виконують специфічну соціально-економічну роль, пов'язану із забезпеченням своїх членів необхідними послугами на неприбуткових засадах, послаблює деякі негативні аспекти ринкових відносин і підвищує соціальну спрямованість і ефективність ринкової економіки.

Через трансформаційні зміни у 90-х рр. ХХ ст. кооперативний сектор України, який був представлений переважно споживчою кооперацією, був задіяний у процесі переходу до вільноринкової економіки.

У часи Радянського Союзу споживча кооперація брала активну участь у вирішенні важливих загальнодержавних програм: продовольчій, житловій, з відродження українського села та ін. Уже тоді вона була найбільш наближеною до ринкових умов економічною структурою, оскільки їй надавалось право вільної закупівлі та продажу продукції, право встановлення цін, вона здійснювала свою діяльність на умовах госпрозрахунку та самофінансування. На початку 90-х рр. ХХ ст. споживча кооперація України була розвиненою багатогалузевою господарською системою та об'єднувала 12,3 млн пайовиків і обслуговувала 22 млн осіб (42,7 % населення України). Споживча кооперація об'єднувала мережі торговельних, закупівельних і виробничих підприємств, а також підприємства громадського харчування, транспорту, освітні заклади тощо.

Однак перехід до ринкової економіки та інфляція призвели до знецінення власних обігових коштів, були зруйновані налагоджені

господарські зв'язки з постачальниками товарів і оптовими покупцями, скорочувались обсяги діяльності, що призвело до втрати великої кількості підприємств. Негативний вплив на господарську діяльність мали і зовнішні фактори: ліквідація колгоспів і радгоспів, зниження життєвого рівня населення села та неефективна податкова політика не сприяли стійкому розвитку споживчої кооперації, яка, як і країна в цілому, опинилася в умовах кризи. Її поглибленню сприяли внутрішні суперечності та протиріччя між споживчими товариствами, районними, обласними споживспілками та Укоопспілкою. В результаті, зі складу Укоопспілки вийшли Донецька, Київська, Запорізька, Харківська обласні споживчі спілки, окремі райспоживспілки та товариства.

Ситуацію ускладнили втрата системою монопольного становища в обслуговуванні жителів села, відповідне зниження обсягів роздрібного та оптового товарообороту системи, обсягів закупівель сільськогосподарських продуктів і сировини, що закупляла в СРСР переважно система споживчої кооперації (фрукти, овочі, картопля та ін.), що, в свою чергу, призвело до скорочення виробництва окремих видів продукції. Так, частка товарообороту споживчої кооперації в загальному товарообороті країни, яка 1990 р. становила 30,2 %, до 2000 р. скоротилася до 6 %, а за період з 2000 р. до 2008 р. – до 1,6 %. Відповідні зміни відбулись і на регіональному рівні.

Скорочення обсягів господарської діяльності, матеріально-технічної бази, поява конкурентів на сільському споживчому ринку, який традиційно обслуговувала споживча кооперація, знецінення обігових коштів, розрив господарських зв'язків та інші чинники негативно позначилися і на соціальній ролі споживчої кооперації – на забезпеченні зайнятості сільського населення, підвищенні його освітнього рівня, доходах сільських виробників, каналах збуту сільськогосподарської продукції, постачанні товарів першої необхідності тощо. Оскільки конкуренція та ринкові механізми господарювання не дуже сумісні із соціальним захистом і соціальною підтримкою населення, були послаблені соціальні основи системи, скоротилася її соціальна база, відбулося ши-

рокомасштабне скорочення чисельності пайовиків і працівників системи.

Аналіз трансформаційних процесів, що відбувалися у споживчій кооперації за період з 1991 р. і до сьогодні, ми умовно розділили на шість етапів.

Перший етап (1991–1994 рр.) – «це час формування необхідних для кооперативного руху соціально-економічних, політико-правових та ідейних передумов» [5, с. 128]. 1991 р. – прийнята Програма переходу споживчої кооперації України до ринкової економіки. 1992 р. – за ініціативи правління Укоопспілки Верховна Рада України прийняла Закон України «Про споживчу кооперацію» (10 квітня 1992 р.) [1, с. 11], який на законодавчому рівні визначив юридичний статус споживчої кооперації, став гарантом її самостійності та незалежності, визнав її повноправним суб'єктом ринку; початок трансформування відносин власності споживчої кооперації (прийняття п'ятими зборами Ради Укоопспілки п'ятнадцятого скликання рішення «Про основні принципи закріплення внутрісистемних відносин права власності в споживчій кооперації України» та постанови «Про спільні підприємства споживчої ко-операції України»). Жовтень 1992 р. – Укоопспілка стає членом Міжнародного кооперативного альянсу, чим засвідчено цілковиту підтримку принципів міжнародного кооперативного руху.

Другий етап трансформаційних перетворень системи (1994–2000 рр.) – це вихід із кризи та трансформація відносин власності. Вирішувались проблеми персоніфікації суб'єктів власності споживчої кооперації та визначення юридичного статусу підприємств системи. XVI з'їздом споживчої кооперації України (1994 р.) прийнято рішення про розмежування і закріплення кооперативної власності відповідно до принципів і вимог МКА, затверджено Концепцію розмежування і закріплення власності в системі споживчої кооперації України.

Подальшим кроком у реформуванні відносин власності споживчої кооперації України стала прийнята XVIII з'їздом споживчої кооперації України (грудень 2000 р.) «Програма завершення розмежування і закріплення власності в споживчій кооперації України (Укоопспілки)» [1, с. 12]. Соціальні цілі та де-

мократичні основи споживчої кооперації визначалися «Примірним статутом споживчого товариства», прийнятим у 2000 р. [10].

Другий етап завершувався прийняттям Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» (19 грудня 2000 р.), одним із головних завдань якого було створення мережі сільськогосподарських, промислових, транспортних, житлових і будівельних кооперативів, багатофункціональних товариств у системі споживчої кооперації [8, с. 314].

Третій етап трансформаційних перетворень (2001–2004 рр.) – початок позитивних зрушень у функціонуванні підприємств споживчої кооперації. 2001 р. – об'єднання усіх видів національного кооперативного руху в єдиний ідейно-організаційний центр – Національний кооперативний альянс України, метою якого було розвиток окремих видів кооперації в умовах ринку. 2003 р. було прийнято Закон України «Про кооперацію», в якому викладено основні норми діяльності різних видів кооперативів України. 2004 р. XIX з'їзд споживчої кооперації України затвердив «Стратегію розвитку споживчої кооперації України (2004–2015)» [14].

Четвертий етап трансформаційних перетворень (2005–2008 рр.) характеризувався позитивними тенденціями зростання обсягів діяльності та поліпшення фінансового стану підприємств споживчої кооперації: збільшилися власні кошти та інвестування в розвиток кооперативних організацій; проводиться реконструкція, модернізація та придбання нових основних засобів; досягнуто зростання обсягів діяльності у сфері заготівель; збільшення інвестицій у кооперативні ринки [13].

П'ятий етап трансформаційних перетворень (2009–2010 рр.) – етап фінансово-економічної кризи в Україні, який супроводжувався у споживчій кооперації погіршенням динаміки роздрібного і оптового товарообороту, обсягів виробництва та заготівель, втратою конкурентних позицій системи на ринках. У щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України (2011 р.) одним із першочергових заходів модернізації структури економіки та зростання національної кон-

курентоспроможності визначено створення необхідних умов для відновлення споживчої кооперації [4, с. 108]. Важливу роль у відродженні споживчої кооперації мала резолюція Генеральної Асамблеї ООН (грудень 2009 р.), якою 2012 р. проголошено Міжнародним роком кооперації [6].

Упродовж 2011–2012 рр. починається шостий етап трансформаційних перетворень – етап подальшого розвитку та реформування споживчої кооперації України. Значним кроком у реформуванні споживчої кооперації України стала прийнята V зборами ХХ скликання Ради Укоопспілки Постанова (травень 2011 р.) «Про розробку Програми подальшого розвитку і реформування споживчої кооперації України» «з метою більш широкої трансформації в економічну систему держави..., посилення соціального захисту працівників споживчої кооперації та членів споживчих товариств, завершення роботи з упорядкування майнових відносин, підвищення ефективності господарювання споживчих товариств, споживспілок, їх підприємств (об'єднань)» [9]. Відповідно до Програми з червня 2011 р. Укоопспілка стала членом Асоціації «Ліга національних (республіканських) кооперативних організацій споживчої кооперації країн Співдружності Незалежних Держав» [7], з 2012 р. Укоопспілка – член Європейського співтовариства споживчих кооперативів (Euro Coop).

Таким чином, у системі споживчої кооперації України проходять процеси становлення та стабілізації господарської діяльності, що дозволить їй відновити втрачені позиції на споживчому ринку, підвищити значимість як соціально орієнтованої системи. Розгляду цих питань можуть бути присвячені додаткові наукові дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артеменко І. А. Теоретичні засади і практика реформувань відносин власності в споживчій кооперації при переході до ринкової економіки : монографія / І. А. Артеменко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2005. – 195 с.
2. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці / С. Г. Бабенко. – К. : Наук. думка, 2003. – 332 с.
3. Красникова Е. В. Экономика переходного периода : учеб. пособие / Е. В. Красникова. – М. : Омега-Л, 2009. – 295 с.
4. Модернізація України – наш стратегічний вибір : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : [б. в.], 2011. – 416 с.
5. Основи кооперації : навч. посіб. / [С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук, Р. Я. Пастушенко]. – К. : Знання, 2004. – 470 с.
6. Програма захисту вкладів [Електронний ресурс] : офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.pzv.net.ua/?nid=news204>. – Назва з екрана.
7. Укоопспілка [Електронний ресурс] : офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.coop.com.ua/index.php?lng=ua&page=1&id=6>. – Назва з екрана.
8. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : монографія / А. О. Пантелеймоненко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 347 с.
9. Про розробку Програми подальшого розвитку і реформування споживчої кооперації України [Електронний ресурс] : Постанова від 26.05.2011 р. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-rozrobku-programi-podalshogo-rozvitku-i-reformuvannja-spdoc57686.html> – Назва з екрана.
10. Примірний статут споживчого товариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uaravno.net>. – Назва з екрана.
11. Про споживчу кооперацію : Закон України // Відомості Верховної Ради України, 1992. – № 30. – С. 1–11.
12. Програма завершення розмежування і закріплення власності в споживчій кооперації України (Укоопспілки) від 19.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uaravno.net>. – Назва з екрана.
13. Споживча кооперація України (2004–2008 рр.) : ХХ з'їзд споживчої кооперації України, 18 берез. 2009 р. – К. : Укоопспілка, 2009. – 186 с.
14. Стратегія розвитку споживчої кооперації України (2004–2015 рр.) / під кер. С. Г. Бабенко. – К. : Укоопспілка, 2004. – 62 с.
15. Сучасний тлумачний словник української мови: 60000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2009. – С. 832.